SHAXS O‘ZINI O‘ZI FAOLLASHTIRISHIGA AVTONOMLIK VA TOBELIK XUSUSIYATLARINING TA’SIRI

A.N.Qurbonboyev[1]

1. Oriental universiteti, “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari doktori (DSc)

Mas'ul muallif: Qurbonboyev Azimbek Nazirboy o‘g‘li, Oriental universiteti, “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrasi dotsenti, psixologiya fanlari doktori (DSc).

e-mail: azimbek_qurbonboyev@mail.ru

Received: 10 Noyabr 2026
Accepted: 15 Noyabr 2026
Published: 20 Noyabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Qurbonboyev, A. N. SHAXS O‘ZINI O‘ZI FAOLLASHTIRISHIGA AVTONOMLIK VA TOBELIK XUSUSIYATLARINING TA’SIRI / A. N. Qurbonboyev // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 11, № 2. — B. 41–44.

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalardagi avtonomlik va tobelik darajasinining shakllanganligi o‘zini o‘zi faollashtirish jarayoniga ta’siri, xorij psixolog olimlarining psixologik qarashlari hamda o‘quv faoliyatida o‘zini o‘zi faollashtirishning ahamiyatli jihatlari keng yoritilgan. Shuningdek, talaba shaxsida avtonomlik va tobelik darajasi shaxs o‘zini o‘zi faollashtirish tizimiga ta’siri doirasida olib borilgan tadqiqot ishining miqdor va sifat tahlili keltirilgan. Tayanch tushunchalar: shaxs, o‘zini o‘zi faollashtirish, shaxs faolligi, o‘quv faoliyati, avtonomlik darajasi, tobelik, bog‘liqlik nazariyasi, mustaqillik, individuatsiya, intiluvchanlik qobiliyati.

Kalit so'zlar: shaxs, o‘zini o‘zi faollashtirish, shaxs faolligi, o‘quv faoliyati, avtonomlik darajasi, tobelik, bog‘liqlik nazariyasi, mustaqillik, individuatsiya, intiluvchanlik qobiliyati.

ВЛИЯНИЕ ХАРАКТЕРИСТИК АВТОНОМНОСТИ И ЗАВИСИМОСТИ НА ЛИЧНОСТНОЙ САМОАКТИВАЦИИ

Аннотация. В данной статье широко освещены влияние уровня самостоятельности и субординации у студентов на процесс самоактивации, психологические взгляды зарубежных психологов, а также важные аспекты самоактивации в учебной деятельности. Также представлен количественный и качественный анализ исследовательской работы, проводимой в рамках влияния уровня самостоятельности и зависимости от системы самоактивации студента. Основные понятия: личность, самоактивация, личностная активность, учебная деятельность, степень автономии, зависимость, теория зависимости, самостоятельность, индивидуация, амбициозная способность.

Ключевые слова: личность, самоактивация, личностная активность, учебная деятельность, степень автономии, зависимость, теория зависимости, самостоятельность, индивидуация, амбициозная способность.

THE INFLUENCE OF THE CHARACTERISTICS OF AUTONOMY AND DEPENDENCE ON PERSONAL SELF-ACTIVATION

Abstract. In this article, the influence of the level of autonomy and subordination in students on the process of self-activation, the psychological views of foreign psychologists, and the important aspects of self-activation in educational activities are widely covered. Also, the quantitative and qualitative analysis of the research work carried out within the influence of the level of autonomy and dependence on the student's self-activation system is presented. Basic concepts: personality, self-activation, personality activity, educational activity, degree of autonomy, dependence, dependence theory, independence, individuation, aspirational ability.

Keywords: personality, self-activation, personality activity, educational activity, degree of autonomy, dependence, dependence theory, independence, individuation, aspirational ability.

Kirish. O‘zini o‘zi faollashtirishni o‘rganishdagi eng yangi urinishlar tadqiqotchilar qiziqishining muammoli-ziddiyatli vaziyatlarda ijobiy yechimi o‘ta qiyin yoki ilgari o‘zlashtirilgan xulq-atvor qoliplari asosida imkonsiz bo‘lganda ham yuzaga keladigan o‘zini o‘zi faollashtirishning oraliq holatlarini o‘rganish bilan qo‘shilib ketishiga bog‘liq. O‘zini o‘zi faollashtirish, shuningdek, o‘z ichki yashirin imkoniyatlarini muntazam ochish jarayonini o‘zida ifodalaydi.

Asosiy qism. O‘zini o‘zi faollashtirish jarayoni – bu o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish jarayonidagi o‘z oldiga ongli ravishda qo‘yilgan maqsadlar hamda ularga erishish uchun ishlab chiqilgan strategiya asosida sub’yekt tomonidan bajarilgan xatti-harakatlarning qandaydir oxirgi miqdoridir. Har bir akt o‘ziga xos emotsional reaksiya – “eng yuqori darajadagi kechinma” bilan, muvaffaqiyat sharoitida ijobiy, yoki muvaffaqiyatsizlikda – salbiy (og‘riq, ko‘ngil qolishi) ravishda yakun topadi.

O‘zini o‘zi faollashtirish insonning umri davomidagi tanlovlarning har bir yechimi to‘g‘riligi bilan ta’minlanadi. Har bir hayotiy tanlov insonni shaxsiy rivojlanishi yoki

pasayishi tomon bir qadamga ilgari suradi. O‘zini o‘zi faollashtirish – bu o‘z rivojlanishi doirasidagi yo‘nalishda harakat qiluvchi inson hayotiy tanlovlarining o‘suvchi natijalaridir. “O‘zini o‘zi faollashtirish – bu jarayon, u shuni nazarda tutadiki, har safar, tanlov qilayotganda, biz halol bo‘lib qolishga, yolg‘on gapirmaslikka nima munosibroq, o‘g‘irlikdan ko‘ra, o‘g‘irlamaslik halolroq ekanligini tanlaymiz, yoki umumlashtirib, - qarshimizda turgan har bir tanlovni biz shaxsiy rivojlanishning foydasiga amalga oshiramiz” .

Shunday qilib, o‘zini o‘zi faollashtirishni shaxsning o‘zini rivojlantirish, uning “ichkaridan” shaxsiy o‘sishi jarayoni, insonning hayot strategiyasini qurish, qadriyatlar tadrijiyligini yaratish, hayot mohiyatini anglashga qaratilgan o‘z shaxsiy hayotiy faoliyati sub’yektiga aylanish jarayoni sifatida ta’riflash mumkin. U shaxsiy rivojlanishning tarkibi o‘zini tushunish, autosimpatiya (o‘zini yoqtirish), qadriyatlar va mohiyatlarni tizimlashtiruvchi refleksiya jarayonidan ajratilmasdir .

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, shaxsda o‘zini o‘zi faollashtirish o‘zini o‘zi namoyon qilish, o‘zini o‘zi nazoratt qilish, kamolga yetkazish kabi jarayonlar bilan uzviy bog‘liq ravishda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, insonning ontogenetik taraqqiyoti davrida o‘zini o‘zi faollashtirish yaqqol namoyon bo‘lishi kuzatiladi.

Zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda avtonomiya ota-ona bilan munosabatlarning uzoqlashuvi, ijtimoiy, emotsional munosabatlarning o‘zgarishi, shaxslararo munosabatlarda individuallikka intilish, ijtimoiy moslashuv, o‘smirning axloqiy-qadriyatlar darajasidagi yetuklik jihati bilan bog‘liq.

Rossiya psixologlari tomonidan avtonomiya D.B.Elkonin, T.V.Dragunov, L.I.Bojovich, G.A.Sukarman, G.V.Burmenskiyning yosh psixologik yondashuviga, qolaversa, D.A.Leontyev, Y.R.Kaliteyevskiy va O.Y.Dergachevlarning o‘zini o‘zi rivojlantirish nazariyalariga ko‘ra, mustaqil bo‘lish va kattalik hissi zamirida o‘rganilgan. Qolaversa, avtonomiyaning shakllanishi o‘zini sosiumdan ajratib olish, shaxsning ijtimoiy tug‘ilishi, shaxsiy yetuklik, o‘zini o‘zi boshqarish, kattalik hissini yuzaga kelishi (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkonin, L.I.Bojovich) bilan bog‘liq [1].

Zamonaviy manbalarda avtonomiya tushunchasiga yagona ta’rif keltirilmagan. «Avtonomiya yirik nazariyalari va yagona barqaror ta’rifi bo‘lmagan fenomenlardan biridir». Aksariyat hollarda avtonomiya tushunchasi «mujassamlashmagan tushuncha» sifatida qaralib, serqirra mazmun kasb etadi. Ko‘pgina tadqiqotlarda avtonomiya mustaqillik, malaka kompyetentligi sifatida, boshqa tadqiqotlarda tashabbuskorlik va maqsadga intiluvchanlik qobiliyati, uchinchi tadqiqotlarda – irodaviy o‘zini o‘zi boshqarish, to‘rtinchi tadqiqotlarda – individuallikka intilish, beshinchi turdagi tadqiqotlarda shaxslararo munosabatlardagi mustaqillik, emotsional aloqalardagi emansipasiya va nihoyat oltinchi turdagi tadqiqotlarda shaxsiy qiziqish va erkinlik asosida harakatlanish tariqasida o‘rganilganligini xorij olimlari ta’kidlab o‘tadilar.

«Avtonomiya» tushunchasiga sinonim tushuncha sifatida rus psixologlarining tadqiqotlarida (L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, L.I.Bojovich, G.A.Sukerman va boshqalar) «mustaqillik», xorij psixologlarining tadqiqotlarida (P.Blos) «individuasiya», (A.Bandura) «o‘z-o‘zini namoyon qilish», (E.Desi, R.Rayn) «o‘z-o‘zini rivojlantirish» tushunchalari qo‘llanilgan [3]. Avtonomlik – shaxsning birmuncha mustaqillik darajasi, ya’ni boshqalarga nisbatan tobelikni his qilmasligida namoyon bo‘ladi. Tobelik esa-boshqalarga nisbatan shaxsdagi bo‘ysunish holati sifatida e’tirof etiladi. Shu bois, biz insonlarni avtonom, tobe va yarim avtonom yarim tobe toifalarga bo‘lamiz.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot ishimizda ilgari surilgan muammoni ko‘p tomonlama o‘rganish maqsadida o‘quv faoliyatida talabalar o‘zini o‘zi faollashtirishining avtonomlik-tobelik sifatlari bilan bog‘liqligini tekshirishga harakat qildik. Shu boisdan ham sinaluvchi guruhlarda N.F.Kalinaning «Shaxsning o‘zini o‘zi faollashtirish darajasini diagnostika qilish» so‘rovnomasi, G.S.Parigin tomonidan ishlab chiqilgan va modifikatsiya qilingan «Avtonomlik-tobelik» metodikasini o‘tkazdik. Mazkur metodika orqali talabalardan olingan ma’lumotlar miqdor va sifat jihatdan tahlil qilindi, uning natijalari quyidagi jadvallarda keltirildi:

1-jadval

1-kurs talabalarida avtonomlik-tobelik va o‘zini o‘zi faollashtirish o‘rtasidagi aloqadorlik

(K.Pirson korrelyasiyasi mezoni bo‘yicha)

O‘zini o‘zi faollashtirish komponentlari	Avtonomlik-tobelik
Vaqtni mo‘ljalga olish	0,11
Qadriyatlar	0,04
Inson tabiatiga nazar	0,16
Bilish ehtiyojlari	0,03
Ijodkorlikka intilish	0,02
Avtonomlik	0,15
Spontanlik	0,14
O‘zini o‘zi tushunish	0,25**
Autosimpatiya	0,16
Aloqa o‘rnatish	0,20*
Muloqotdagi egiluvchanlik	0,24**

izoh: * p≤0,05; ** p≤0,01

Avtonomlik-tobelik va o‘zini o‘zi faollashtirish o‘rtasidagi aloqadorlikni tahlil qilishda dastlab 1-kurs talabalarining natijalariga e’tibor qaratildi (1-jadval). Unga ko‘ra, o‘zini o‘zi tushunish va avtonomlik-tobelik xususiyatlari (r=0,25; p≤0,01) orasida ahamiyatli bog‘liqlik mavjud ekanligi qayd etildi. Buni shunday izohlash mumkinki, inson o‘zining ichki imkoniyatlarini anglashi, xohish va ehtiyojlariga sezgirlik darajasi, qobiliyatlarini yetarlicha baholay olish jarayoni hayotda mustaqil fikr yuritishga moyil kishilarda yaqqol namoyon bo‘lib, ular qiyin vaziyatlarda yakka o‘zlari qaror qabul qila olishadi, o‘zgalarning fikriga ko‘pincha e’tibor berishmaydi. Shu bilan bir qatorda, biror maqsadga erishishda shaxsiy yondashuvlari bilan boshqalardan ajralib turishadi. Bunday insonlarni atrofdagilar o‘ziga ishonadigan shaxs deb hisoblashadi. Shu sababli ular o‘zini o‘zi yaxshi tushuna olish xususiyatiga egadirlar.

Aloqa o‘rnatish avtonomlik-tobelik xususiyatlari bilan (r=0,20; p≤0,05) ahamiyatli bog‘liqlik aniqlandi. Mazkur ko‘rsatkichlar shuni anglatadiki, insonning boshqalar bilan faol munosabatlarga kirisha olishi, o‘zga shaxslar bilan o‘ziga xos va samimiy muloqotni amalga oshirish qobiliyatining rivojlanishi boshqa insonlarga tobe bo‘lmaslik kabi sifatlar bilan belgilanadi. Agar talaba shaxsida tortinchoqlik, o‘z fikrini mustaqil bildira olmaslik, qaror qabul qilish jarayonlarining qiyin kechishi shaxslararo munosabatlarda o‘zga insonlar bilan aloqa qilish imkoniyatini cheklab qo‘yadi. Bu holat esa muloqot jarayonida munosabatlar tizimiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Shu boisdan ham avtonomlik sifati kishilar orasida munosabatga kirishishida o‘ziga xos o‘ringa ega ekanligi kuzatiladi.

O‘zini o‘zi faollashtirish komponentlaridan biri bo‘lgan muloqotdagi egiluvchanlik avtonomlik-tobelik xususiyatlari bilan (r=0,24; p≤0,01) ahamiyatli bog‘liqlikka ega ekanligi ma’lum bo‘ldi. Bundan shuni anglash mumkinki, muloqot jarayonida shaxsning turli xarakter tipidagi insonlar bilan munosabatlarni o‘rnata olishi, shaxsning yetarli darajada o‘z fikrini ifoda qilish qobiliyatining shakllanishida qatiyatlilik, mustaqil fikrlashning ustunligi kabi omillar yetakchi o‘rinda turadi. Agar shaxsda boshqalar ta’sirida emas, balki o‘zining ichki omillari negizida faoliyatini tashkil etishga moyil bo‘lsa, muloqot jarayonida ham boshqa shaxslar bilan munosabatlarni o‘rnatishda shu kabi faollik holatlari namoyon bo‘ladi.

Yuqorida keltirilgan natijalar asosida qayd etish joizki, 1-bosqich talabalarida o‘zini o‘zi faollashtirish komponentlari bilan avtonomlik-tobelik xususiyatlari o‘rtasida ahamiyatli aloqadorliklar kuzatilib, ularni mustaqil faoliyatga yo‘naltirishda muhim o‘rin tutadi. 3-bosqich talabalarida o‘zini o‘zi faollashtirish komponentlari va avtonomlik-tobelik xususiyatlari orasidagi bog‘liqlik darajalari 2-jadvalda ifodalangan.

2-jadval

3-kurs talabalarida avtonomlik-tobelik va o‘zini o‘zi faollashtirish o‘rtasidagi aloqadorlik (K.Pirson korrelyasiyasi mezoni bo‘yicha)

O‘zini o‘zi faollashtirish komponentlari	Avtonomlik-tobelik
Vaqtni mo‘ljalga olish	-0,01
Qadriyatlar	0,11
Inson tabiatiga nazar	0,03
Bilish ehtiyojlari	0,09
Ijodkorlikka intilish	0,17
Avtonomlik	0,11
Spontanlik	0,07
O‘zini o‘zi tushunish	-0,04
Autosimpatiya	-0,05
Aloqa o‘rnatish	0,20*
Muloqotdagi egiluvchanlik	0,02

izoh: * p≤0,05; ** p≤0,01

2-jadvalda berilgan natijalarga ko‘ra, sinaluvchilarda avtonomlik-tobelik sifatining o‘zini o‘zi faollashtirish xususiyatlari bilan o‘zaro aloqadorlik tomonlari tahlil qilinganda, shu narsa ayon bo‘ldiki, aloqa o‘rnatish va avtonomlik-tobelik (r=0,20; p≤0,05) xususiyatlari orasida ahamiyatli ijobiy bog‘liqlik holati mavjudligi aniqlandi. Mazkur ko‘rsatkichlar shuni anglatadiki, o‘quv faoliyatida talaba shaxsida boshqa insonlar bilan birga bo‘lishga intilish, shaxslararo munosabatlarda faol bo‘lish qobiliyatining rivojlanishi insondagi o‘z kuchiga tayanib, muammolarni o‘zgalardan yordam so‘ramasdan, o‘zi hal qilishi kabi sifatlar bilan bevosita bog‘liq ekanligi ma’lum bo‘ldi. Avtonomlik xususiyatga ega shaxslarda o‘z e’tiqodi asosida harakat qilish qobiliyati, boshqalarning, hatto o‘zidan mavqei baland odamlar yoki guruhlarning fikridan mustaqil ravishda harakat qilishga yo‘nalganlik, maqsad va xatti-harakatlarni erkin tanlash qobiliyati ustuvorlik qiladi. Shu boisdan ham ular boshqa insonlar bilan munosabatlarni samarali yo‘lga qo‘ya oladi.

Ta’kidlash joizki, 3-bosqich talabalarida ham o‘zini o‘zi faollashtirish komponentlaridan biri bo‘lgan aloqa o‘rnatish va avtonomlik-tobelik o‘rtasida o‘zaro ahamiyatli bog‘liqlik holatlari qayd etildi. Bu ularda mustaqillik sifatining rivojlanganligidan dalolat beradi. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, shaxs rivojlanishi jarayonida o‘zida mustaqil fikr, atrofdagi narsa va hodisalarga nisbatan tahliliy yondashuv ham rivojlanib boradi. Ushbu jihatlar 3-kurs talabalarda namoyon bo’lishiga e’tiborimizni qaratdik (3-jadval).

3-jadval

Talabalik davrida avtonomlik-tobelik va o‘zini o‘zi faollashtirish
o‘rtasidagi aloqadorlik
(K.Pirson korrelyasiyasi mezoni bo‘yicha)

O‘zini o‘zi faollashtirish komponentlari	Avtonomlik-tobelik
Qadriyatlar	0,07
Inson tabiatiga nazar	0,09
Bilish ehtiyojlari	0,05
Ijodkorlikka intilish	0,08
Avtonomlik	0,11
Spontanlik	0,09
O‘zini o‘zi tushunish	0,09
Autosimpatiya	0,04
Aloqa o‘rnatish	0,19**
Muloqotdagi egiluvchanlik	0,15*

izoh: * p≤0,05; ** p≤0,01

Metodika natijalariga ko‘ra (3-jadval), sinaluvchilar guruhida o‘zini o‘zi faollashtirish komponentlarining namoyon bo‘lishi ulardagi avtonomlik-tobelik sifatlari bilan aloqadorlikni o‘rganishga e’tibor qaratdik. Unga ko‘ra, aloqa o‘rnatish va avtonomlik-tobelik xususiyatlari (r=0,19; p≤0,01) bilan yuqori darajada ahamiyatlilikka ega ekanligi ma’lum bo‘ladi. Mazkur holatni shunday izohlash mumkinki, o‘quv faoliyatida talabalarning o‘zgalar bilan qiladigan muloqotida yetarli darajada o‘z fikrini ifoda qilish qobiliyati ulardagi mustaqillik sifatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, shaxslararo munosabatlar jarayonida samimiy muloqot qilishga o‘zini o‘zi erkin idora etish xususiyati o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Shuni ta’kidlash lozimki, shaxsda tobelik, rigidlik, o‘ziga bo‘lgan ishonchning pastligi ularda o‘zga insonlar bilan kechadigan muloqotning suhbatdoshiga zavq olib kelishiga nisbatan xavotirni uyg‘otadi. Bu kabi holatlar esa insonning boshqalar bilan faol munosabatlariga kirishib ketishiga salbiy ta’sir qiladi.

O‘zini o‘zi faollashtirish komponentlari orasida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan sifatlardan biri muloqotdagi egiluvchanlik avtonomlik-tobelik xususiyatlari bilan (r=0,15; p≤0,05) ahamiyatli aloqadorlik holatlari empirik tadqiqot natijalaridan ma’lum bo‘ldi. Bundan shuni qayd qilish mumkinki, talaba shaxsida mustaqillik xususiyatining ortishi ularda muloqot jarayonida moslashuvchanlikning ham shakllanishida asosiy omil bo‘lib sanaladi. Ayniqsa, bunday holat boshqa insonlarning emotsiyasini his qilish qobiliyati, vaziyatning o‘ziga xos tomonlari va suhbatdoshning individual xususiyatlariga qarab muloqot uslubini o‘zgartirishga tayyorlik, qotib qolmaslik, suhbatda bir mavzudan ikkinchisiga osongina o‘tishga moyillik kabi turli xususiyatlar bilan namoyon bo‘ladi. Binobarin, muloqot davomida insonlar va turli vaziyatlarga bunday egiluvchanlik sifati shaxsdagi avtonomlik xususiyatlari bilan bog‘liklikni tashkil etadi, chunki mustaqil fikr yurita oladigan insongina vaziyatga adekvat baho berib, o‘zgalar bilan munosabatlarning konstruktivligini saqlab qolishga intiladi.

Xulosa. Talabalik davrida avtonomlik-tobelik va o‘zini o‘zi faollashtirish xususiyatlari o‘rtasidagi aloqadorlikni tadqiq etishdan olingan natijalar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, o‘quv faoliyatida talabalarda o‘zini o‘zi faollashtirish komponentlaridan o‘zini o‘zi tushunish, aloqa o‘rnatish, muloqotdagi egiluvchanlik bilan mustaqillik sifatlari o‘rtasida ahamiyatli aloqadorliklar kuzatilib, ularning o‘z faolligini namoyon qilishida hamda ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishida alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1] Леонтев, А. Н. Деятелност. Сознание. Личност. /А.Н Леонтев - М.: Академия, 2004 - 121с.
[2] Маслоу А. Мотивация и личност. - М., 1954. – электронный ресурс сайта http://www.koob.ru/age_psychology/
[3] Олпорт, Г. Становление личности: избранные труды/Г. Олпорт - М: Смысл, 2002. - 464 с
[4] Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека./ К. Роджерс- М.: Прогресс, 1998, 480 с.
[5] Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2003. - 608 с